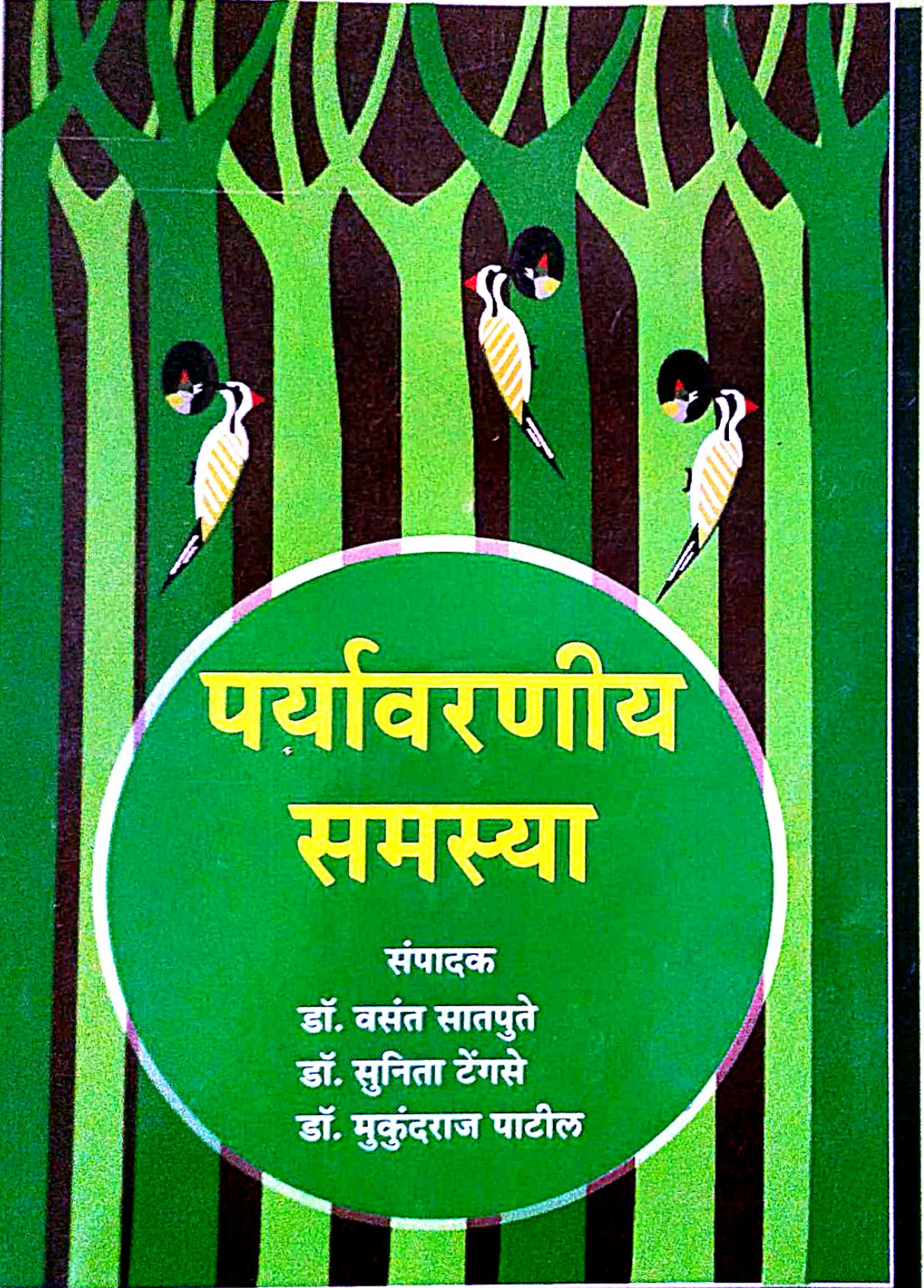

2019-2020

पर्यावरणीय समस्या

संपादक

डॉ. वसंत सातपुते

डॉ. सुनिता टेंगसे

डॉ. मुकुंदराज पाटील

ISBN: 978-81-944856-9-8

पर्यावरणीय समस्या | डॉ. वसंत सातपुते, डॉ. सुनिता टेंगसे, डॉ. मुकुंदराज पाटील
Paryavamiy Samasya | Eds. - Dr. Vasant Satpute, Dr. Sunita Tengse, Dr. Mukundraj Patil

© संपादक

प्रकाशक

डॉ. कल्याण गांगर्डे,

न्यू मॅन पब्लिकेशन, परभणी- ४३१४०१

मोबा. ८३२९०००७३२

Email : nmpublication@gmail.com

Web: www.newmanpublication.com

मुद्रक

स्नेहल प्रिंटर्स अंड बुक बायंडर्स, परभणी

मोबा. ९७३०७२१३९३

मुखपृष्ठ

डॉ. कल्याण गांगर्डे, परभणी

अक्षरजुळणी

स्नेहल प्रिंटर्स अंड बुक बायंडर्स, परभणी

प्रथमावृत्ती : २०२०

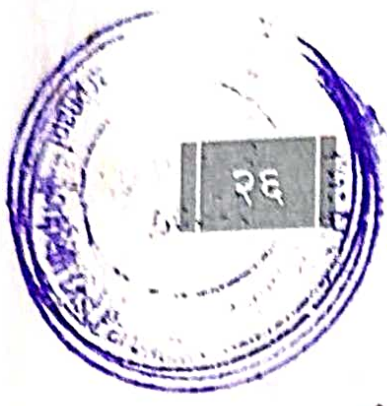
मूल्य. ₹ २९९/-

२२. जागतिक तापमान वाढ : कारणे, परिणाम व उपाययोजना / जयदीप सोळुंके	
२३. प्रदूषण : प्रकार, कारणे, परिणाम आणि उपाय / नरसिंग आ.पवार	१०९
२४. व्यावसायिक पर्यावरण काळाची गरज / बी. आर शिंदे	११६
२५. व्यवसायावर पर्यावरणाचे परिणाम करणारे घटक पवार बी. एस	१२१
२६. पर्यावरण जनजागृती काळाची गरज / अंभुरे एस. डी. ✓	१२४
२७. ध्वनिप्रदूषण परिणाम आणि उपाय / मानसी स. सरदेशपांडे	१२८
२८. जागतिक तापमान वाढीचा कृषी क्षेत्रावर होणारा परिणाम / शिवकुमार के. पांचाळ	१३२
२९. घनकचरा व्यवस्थापनातून पर्यावरण संवर्धन / सुनिता आ. टेंगसे	१३५
३०. पर्यावरण शिक्षण आणि त्याची आवश्यकता दिपक द. जोगडे, ए. के. फाजगे, ए. पी. बर्वे	१३९
३१. प्रदूषण: प्रकार, कारणे, परिणाम / वसंत पां. सरवदे	१४४
३२. शाश्वत विकासातून पर्यावरण संवर्धन / अशोक का. जाधव	१५०
३३. जलप्रदूषण आणि आरोग्य / एस.जी. अन्सारी	१५४
३४. आंतरराष्ट्रीय पर्यावरणीय वाटाघाटी / आंधळे बी व्ही	१६०
३५. ध्वनी प्रदूषण : कारणे, परिणाम व उपाय / मा. धो. कच्छवे	१६३
३६. औष्णिक विद्युत प्रकल्प आणि पर्यावरण / सुरेवाड एस. जी	१६७
३७. पर्यावरण संवर्धन काळाची गरज / सोमवंशी मुक्ता (गंगणे)	१७२
३८. जैवविविधतेचा एक चिकित्सक अभ्यास / सुनंदा भद्रशेटे	१७६
३९. पर्यावरणाची हानी : एक गंभीर समस्या / गोलेकर के.एम.	१८१
४०. मराठी साहित्यातील नैसर्गिक पर्यावरण / श्रीहरी दा. चव्हाण	१८४
४१. २१ वी सदी की कविता में महानगरिय, पर्यावरणीय विमर्श / दिग्विजय टेंगसे	१८६
४२. वाङ्मयीन पर्यावरण / सखाराम बा. कदम	१९२
४३. भारतीय संस्कृति एवं पर्यावरण / व्यास सी.पी.	१९९
४४. असंतुलन का असमंजस एवं इक्कीसवीं सदी / कुलकर्णी वनिता	२०३
४५. पर्यावरणावर प्रदूषणचे होणारे परिणाम / जी.एन. सोनटक्के, एस.एस. गव्हाणे	२०६
	२१०

PRINCIPAL

Late Bamesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani

पर्यावरणीय समस्या | ८

पर्यावरण जनजागृती काळाची गरज

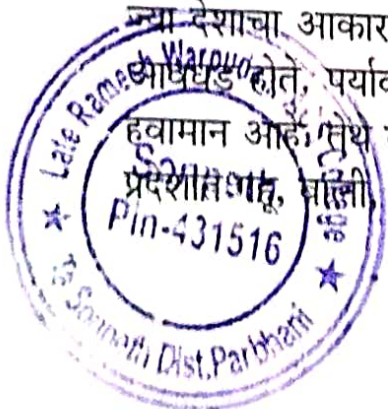
अंभुरे एस डी

इतिहास विभाग, कै.र.व.म.सोनपेठ

प्रस्तावना:- पर्यावरण हा शब्द मराठीत परी-धन म्हणजे आवरण यालाच पर्यावरण असे म्हटले आहे व पर्यावरणाला इंग्रजीत Environment असे म्हणतात. याचा अर्थ To surround सभोलची परिस्थिती. पर्यावरणामध्ये जैविक-अजैविक, सजिव-निर्जिव घटकाचा समावेश होतो. यात हवामान, पाणी, वनस्पती, पर्वत, प्राणी, इमारातील, रस्ते इत्यादीचा समावेश होतो. पर्यावरण हि निसर्गाची फार मोठी देणगी आहे. आठराव्या शतकापासून पर्यावरण संतूलन जपाटयाने बिगडत आहे. कारण वाढती लोकसंख्या, औद्योगिकरण, शहरीकरण वाढले. तसेच उद्योग धंदे वाढले त्यामुळे अनेक गरजा, वाढल्या, दळण-वळण, रस्ते, वाढता खनिज इंधनाचा वापर, शेती साठी रसायनाचा अति वापर, जीवन शैलीतील बदल इत्यादी घटकामुळे पर्यावरणात बदल झाला. पर्यावरण व माणूस याचा घनिष्ट संबंध आहे. माणूस हा पर्यावरणाचा भाग आहे. पर्यावरणाच्या बदलाच्या स्वरूपात माणवाचा फार मोठा वाटा आहे. कारण माणसाच्या बदलत्या राहणीमानामुळे निसर्गाचे चक्र बदलत आहे. त्यामुळे सर्पूण जगात पर्यावरणाच्या बाबतीत अनेक समस्या निर्माण झाल्या आहेत. बदलत्या पर्यावरणाचा परिणाम श्रीमंतापेक्षा गरीब घटकाला जास्त भोगावा लागतो. राष्ट्रीय मुद्द्याच्या अनुशंगाने श्रीमंत राष्ट्रापेक्षा गरीब राष्ट्राला पर्यावरण बदलाचा अधिक फटका बसतो.

पर्यावरण घटकाचे प्रकार व स्वरूप:- पर्यावरण ही समस्या संपूर्ण जगात दिसून येत आहे. आपण जगाचा विचार केला तर पर्यावरण दोन प्रकारचे दिसून येतात. १) नैसर्गिक पर्यावरण २) माणव निर्मित पर्यावरण .

१) नैसर्गिक पर्यावरण : नैसर्गिक पर्यावरणात त्या देशातील स्थान, पाणी, वनस्पती, हवामान, माती, प्राणी इत्यादी घटकाचा समावेश होतो. काही देशामध्ये उष्ण वातावरण तर काही देशात हिवाळे सौम्य वातावरण आहे. या वातावरणाचा परिणाम त्या देशातील दैनंदिन जीवनामध्ये होतो. उदा. ज्या देशाला सागरी किनारा लाभला आहे. त्या देशाला विदेशी व्यापार स्वस्त व जल मार्ग करता येतो. याचबरोबर देशाच्या आकारावरून देखील त्या त्या देशातील पर्यावरण दिसून येते, कारण ज्या देशाचा आकार वर्तळाकार आहे. त्या देशाचे प्रशासन व व्यवस्थापन चांगले करता येते. परंतु ज्या देशाचा आकार अरुंद व लांब आहे त्या देशाचे प्रशासन व व्यवस्थापन करणे जास्त कठीण होते. पर्यावरणाचा नैसर्गिक तिसरा घटक हवामान आहे. जेथे उष्ण, आर्द्र हवामान आहे. तेथे रबर चहा, कापूस, ऊस तर जेथे समशितोष्ण हवामान आहे त्या प्रदेशात मका, किंवा ज्या प्रदेशात जास्त प्रजन्य होते त्या प्रदेशात उतरते

छपर असलेले घर. थंड प्रदेशात लोकरीचे जाड कपडे अशा प्रकारे माणव शारीरिक व बोधीक परिणाम होतो. म्हणून पर्यावरणाचा हवामान हा घटक अवश आहे. नैसर्गिक पर्यावरणात पुढचा घटक मृद्र(माती)हा आहे. ज्या भागात सुई जमिन आहे. त्या ठिकाणी पिकाचे उत्पन्न वाढते व कृषी चा विकास होतो. प डोंगरी भागात कृषी उत्पन्न कमी होते. तेथे पर्यावरणाचा प्रश्न उध्दभोवतो. नैसर्ग पर्यावरणात पाण्याचे महत्व सांगितले आहेत. पृथ्वी वर ७१ टक्के पाणी आहे. प ज्या प्रदेशामध्ये मैदानी भागात असलेल्या मोठ्या नद्या अनेक वावतीत महत्वाच ठरतात. कारण तेथे नद्याचे पिण्यासाठी गोड पाणी, शेतीसाठी, उद्योगासाठी वापरले जाते. त्यामुळे तेथिल माणवी जीवनाचा विकास होतो तेथे अधिक संपन्नता निर्माण होते. परंतु ज्या भागात पाण्याचा स्रोत नाही. तेथे माणवी विकास होत नाही. त्यामुळे पर्यावरणाच्या घटकामध्ये पाण्याचे महत्व आहे. नैसर्गिक पाण्यानंतर नैसर्गिक घटकामध्ये प्राण्यांचा समावेश होतो. पृथ्वीतलावर विविध प्रकारचे प्राणी, पक्षी किटक आहेत हि आपल्याला नैसर्गिक देनगी आहे. माणसाच्या विकासामध्ये प्राण्याचा फार मोठा उपयोग होत असतो. प्राण्या पासून शेतीचे काम, प्रवास, अन्न, मांस, दुध, तुप, लोकर, कातडी सर्वक्षण इत्यादी मिळते. परंतु काही देशात प्राण्याचे प्रमाण कमी असते किंवा मानव प्राण्याची जास्त प्रमाणात कत्तल करत आहे.त्यामुळे पृथ्वी तलावरील कांही प्राणी नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत त्यामुळे तेथे पर्यावरण ऱ्हास पावत आहे. प्राचिन काळात प्राणी पुजा होत होती. तसेच प्राण्याला पशुधन समजले जात. शेती नंतर पशुधनाला महत्व होते. त्यामुळे पर्यावरणात प्राण्याला महत्व आहे. प्राण्यानंतर नैसर्गिक पर्यावरणाच्या घटकामध्ये वनस्पतीला महत्व आहे. अरण्यातील लाकूड तोड व्यवसाय चालतो. गवताळ प्रदेशात पशुपालन व्यवसाय चालतो. फुलांच्या झाडावरून सुगंध मिळतो. वृक्षामुळे प्रजन्यांचे प्रमाण टिकूण राहते, ऑसिजन मिळते कांही वनस्पती पासून औषध निर्मीती होते. म्हणून प्राचीन काळात वृक्षपुजा केली होते. आजही सन-उत्सवाच्या दिवशी वृक्षाची पुजा केली जाते. भारतीय आर्युवेद वृक्षावर आधारीत आहेत. वरील नैसर्गिक पर्यावरणाचे घटक दिसून येतात.

२) माणव निर्मित पर्यावरण

माणवाचे निसर्गाशी संबंध आल्यामुळे माणव निर्मित पर्यावरण घटकाची निर्मित झाली आहे. संपूर्ण प्राण्यात माणव हा क्रियाशिल घटक असुन त्याच्या विविध क्रियामुळे अनेक बदल झाला आहे. यातुन नविन माणव निर्मित पर्यावरण घटक निर्माण झाले आहेत. यात लोकसंख्या व वसाहती हा एक घटक दिसुन येतो. कारण माणव हा समाज प्रिय प्राणी असल्यामुळे मानसाने आश्मयुगापासुन ते शेतीच्या शोधा पर्यंत विकास केला. शेतीमुळे माणव हा वसाहत करुन राहु लागला. यात कांही प्रदेशात जास्त लोकसंख्या तर काही प्रदेशात कमी लोकसंख्या असलेल्या वसाहती निर्माण झाल्या. (देश निर्माण झाले) देशात ग्रामीन वसाहती व शहरी वसाहती निर्माण

6177
मु. 18

झाल्या, लोकसंख्या वाढल्यामुळे शहरामध्ये पर्यावरणाच्या बाबतीत अनेक समस्या निर्माण झाल्या (वेकारी, प्रदुशन, गोंगाट, शहरीकरण, पाणी प्रश्न, दळण वळण, वाहतुक) यावरून लोकसंख्या माणव निर्मित पर्यावरण दिसून येते, वाहतुक हे सुध्दा माणव निर्मित पर्यावरण आहे. औद्योगिक क्रांती मुळे रस्ते, जलमार्ग, वायुमार्ग, साधने वाढले. परंतु रस्ते वाहतुक साधनांचा दुरउपयोग झाल्यामुळे पर्यावरण बिघडले. याच वरोवर आधुनिक काळात दळण वळणाच्या साधनात बराच बदल झाला. दळण वळण म्हणजे एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी संदेश किंवा माहिती पोहचणे असे म्हणतात. यात रेडिओ, टि.व्ही, टेलीफोन, तारायंत्रे, मोबाईल, फेसबुक, फॅक्स, इत्यादी संदेश वाहण माणव निर्मित पर्यावरणाचे घटक आहेत. अनेक देशांनी तंत्रज्ञान विकास घडून आणला. औद्योगिक क्षेत्र, कृषी, वाहतुक उर्जा, सौर, जल, अनु, ओकाश इत्यादी क्षेत्रात फार मोठे संशोधन झाले. या सर्व संशोधनात बदल झाला आहे. माणव निर्मित पर्यावरणात धर्म व संस्कृतीचा समावेश आहे. कारण धर्म हा माणसाला एकत्र आणतो व माणसात फुट पाडतो. धर्मांमुळे दोन देशात युद्ध देखील झाले आहे. धर्मांमुळे प्रत्येक व्यक्ती आपल्या संस्कृती व धर्म टिकून ठेवण्यासाठी पर्यावरणात बदल करतो.

पर्यावरण जनजागृती:-

पर्यावरण जनजागृती व पर्यावरण रक्षणासाठी जागतिक स्तरावर अनेक परिषदा घेण्यात येत आसल्या तरी पर्यावरणाच्या बाबतीत प्राचीन काळातील लोकांनी फार मोठी काळजी घेतली होती. उदा. सिंधू संस्कृतीची नगर रचना पाहिली तर तेथील रस्ते, नाल्या, घरे, सांडपाणी व्यवस्था, रस्त्यावरील दिवे नगर स्वच्छता प्रदूषण मुक्त होते. त्याचवरोवर मध्ययुगीन काळामध्ये किल्ले, मंदिरे, राजवडे पर्यावरणाचा अभ्यास करून बांधलेले आहेत. पुरातन शास्त्रात पर्यावरणाचा अभ्यास दिसून येतो. अनेक संतानी पर्यावरणाच्या बाबतीत जनजागृती केली. नैसर्गिक तत्वानुसार पर्यावरण व्यवस्था संतुलन ठेवण्याचे निसर्गात क्षमता आहे. परंतु माणसाने निसर्ग हस्तक्षेप केला तेव्हा पर्यावरण जन जागृती गरज वाटू लागली.

पर्यावरण चांगले ठेवायचे झाले तर आपल्याला लोकसंख्या नियंत्रीत ठेवावी लागेल. कारण लोकसंख्या वाढीमुळे अन्य-धान्य, पाणी आरोग्य, राहण्याचे घर, शिक्षण, शहरीकरण, इत्यादी समस्या वाढल्या आहेत. अन्यधान्य वाढीमुळे मोठे प्रमाण खत औषधाचा वापर आरोग्य समस्या वाढली. अती पाण्याच्या वापरामुळे भु-जल पातळी खोल गेली. तेव्हा पर्यावरण जनजागृती साठी प्रथम १९७२ मध्ये स्टॉक होम येथे जागतिक परिषदेत पर्यावरण समस्यावर सर्वाधिक चर्चा झाली. यानंतर ३ जून १९९२ते १४ जून १९९२ रिओ-डी- जानीरुड(ब्राझील) येथील परिषदेत १५७ देशांनी भाग घेतला. यानंतर १९९२ ला जपान मधील क्लोटो येथे परिषद झाली. त्यानंतर दक्षिण आफ्रिकेत जोहान्सबर्ग २६ ऑगस्ट २००२ ला परिषद झाली. अशा

प्रकारे जागतिक स्तरावर च देशा अंतर्गत अनेक घटकातून पर्यावरण जनजागृती केली जाते

संक्षेप:- आज पर्यावरणाच्या बाबतीत अनेक देशात मोठ्या प्रमाणात समस्या दिशून येत आहेत. त्यामुळे पर्यावरणाच्या बाबतीत शारां अनेक कायदे करत आहे. परंतु आपण पर्यावरणासाठी आपण किती योगदान देत आहोत हे महत्त्वाचे आहे. कारण पर्यावरणाची सर्व बाजूनी काळजी घेण्याची जबाबदारी प्रत्येक व्यक्तीची आहे. आज शारांनाने प्रत्येक घरी स्वच्छालय बांधले असले तरी, प्रत्येक गाद्यातील लोक गाद्यांच्या बाहेर रस्त्याच्या बाजूला स्वच्छालयारा बसतात. त्याठिकाणी आपणच प्रदूषण निर्माण करत आहोत. तेव्हा शारांनाने कितीही कायदे केले, शारांकीय यंत्रणा सन्वली तरी पण आपल्यालाच आपले पर्यावरण रक्षण करावे लागेल.

संदर्भ:-

- १) डॉ. जयकुमार मगर, पर्यावरणशास्त्र परिचय, विद्या प्रकाशन, नागपुर पान . न ९८
- २) पायाभूत अभ्यासक्रम- ना.शा.डोळे
- ३) डॉ. ना. व. डोळे, पायाभूत अभ्यासक्रम, विद्या बुकरा पब्लिशर्स औरंगाबाद, १९९९
- ४) पर्यावरण- डॉ. अमोल चव्हाण.

□□□

PRINCIPAL

Lato Ramesh Warpudkar (ACS)
Collego, Sonpeth Dist. Parbhani